

(əvvəli 5-ci səhifədə)

Aqil Abbasın Odisseyası

Əsərdə diqqət çəkən üçüncü məsələ onun ilk baxışdan qaribə görünən adıdır - "Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz". Bu cümlə-ad romançılığımızda, olsun ki, ilk belə örnəkdir və özəlliklə də, iyirmi il öncə gözümüzün öyrəşmədiyə bir şey idi. Sonralar P.Koelyonun "Rio-Pyedranın sahilində oturdum və ağladım", yaxud "Veronika ölməyə qərar verir" romanları timsalında cümlə-adların dünya nəsrində varlığını gördükcə mövzu adiləşdi. Yadımdadır ki, Azərbaycan nəşriyatında rastlaşdığım yazıcıdan romana nə üçün belə ad verməsinin səbəbini soruşdum və o, "Tuncay mənə yazdı ki, romanı belə adlandı" deyə net cavab verdi. O vaxt Türkiyədə təhsil alan Tuncay yazıcının oğludur və onun romana nə üçün bu cür qeyri-standart ad verməsinin əsl nədəninə yalnız özü bilir. Mənə gəlincə, romanın mahiyyəti ilə bu adın bağlılığını belə görürəm: Ü.Hacıbəyov Azərbaycan kulturu tarixinin yetirdiyə ən fenomenal şəxsiyyətdir, o dərəcədə ki, Üzeyir Hacıbəyov demək Azərbaycan, "Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz" demək isə "Çadırdə Azərbaycanın gələcək nəslə yetişə bilməz" anlamına gəlir; Azərbaycan çadır dövləti deyil, onun minilləri aşan gələnləri var; Üzeyir bəy kimi dəhi yetirən xalqın neçə min il geri gedib, köçəbə həyat tərzinə qayıtması, çadırdə doğub-törəməsi absurdur; həyatımız bahasına olsa belə, Qarabağı düşməndən geri almalıyıq, Qarabağısız Azərbaycanı keçmiş olmağı kimi, gələcəyi də yoxdur; ya Qarabağ, ya ölüm! Romanın dikte etdiyi ali qayə budur!

A.Abbasın qarabağnamələri arasında ən geniş rezonans doğurana "Dolu" romanıdır. Müəllif üstlərində göz yaşlarından başqa heç bir bəzəyi olmayan şəhid analarına adadığı "Dolu"yla bağlı suala müsahibələrindən birində belə cavab verir: "Bu roman haqqında onun özündən çox yazılıb" və doğrudan da, belədir. Mən iki ən səciyyəvi sitatla yetinəcəm: yazıçı Elçin romanı "ədəbiyyatımızda hadisə", N.Cəfərov isə öz müəllifinin "ən dolu əsəri" adlandırır. Roman əsasında rejissor E.Səfərov eyniadlı film çəkib və filmin də taleyi romanın kimi uğurlu olub. "Dolu" Birinci Qarabağ savaşı mövzusunda ən yaxşı roman, "Dolu" isə ən yaxşı film sayılır. "Humay" ödülu alan filmin bezi səhnələri, özəlliklə də Hollivudu yada salan döyüş səhnələri öz mükəmməlliyi ilə özəl razılıq doğurur.

"Dolu" romanı "Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz"dən sonra yazılsa da, daha öncəki olayları - Birinci Qarabağ savağını, konkret desək, Şuşanın işğalını əks etdirir. Şübhəsiz ki, mövzunun özü bu povestə öncəki və sonrakı qarabağnamələrdən daha gərgin psixoloji ton verir. Şuşanın işğalı Birinci Qarabağ savaşının ən kəskin məqamıdır və buna uy-

ğun romanda qaçılmaz nevrotik ruh hakimdir. Lakin bu ruh əsərin sonunacan öz başlanğıc tempini saxlamır. Görünür, bu üzdən roman birincinin ikincidən daha yüksək pərdədə yazıldığı iki hissəyə bölünür. "Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz"dən fərqli "Dolu" ikinəfəsə yazılıb və ikinəfəsə də oxunur.

Müəllif romanı öncə "Dünyanın ən gözəl ölüsü" adlandırsa da, Markesin ünlü hekayəsini xatırlatdığı deyən xanımi İ.Tuncayın təklifiylə qərarını dəyişib və əsərə "Dolu" adını verir. Bu ad birinci qatda təbiət olayı, ikincidə döyüşçülərimizin üstünə dolu kimi yağan düşmənlərin güllələri, üçüncüdə taleyin və zamanın başımıza dolu kimi vuruğu zərbələri işarələyərək, həm real, həm də rəmzi-simvolik anlam daşıyır. Ad məsələsinə toxunmuşkən, romanda qəhrəmanlar və personajların adlandırılması da digər romanlardan fərqlidir: Pələng, Drakon, Pələngin anası... Bunlar "Çay kənarında bitib, susuz qalan ağacların sağlığına" povestindəki gerçək prototipi olan deyil, savaşın verdiyi adlardır. Savaşın öz qanunları olduğu kimi, söz qanunları da var, burda hər şeyi o dikte edir və insana bir cə şey qalır - Şuşada ölməyi arzulayan Pələng kimi şəhadət həsrətli!

Romanın qəhrəmanları ağlaşılmaz savaş dəhşətləri içindən öz ləyaqət, cəsərət, mərhəmət, ürək genişliyi ilə boy verir. Ermənilərin neçə illərdən bəri sürən beynəlxalq informasiya blokadası, böhtan və qaralama kampaniyasına qarşı yönələn bu təqdimat ikinci planda dünya insanına mesajdır: biz barbar, vandal deyilik; gənclərimiz Pələng kimi qeyrətli, kişilərimiz ən çətin anda döyüş yoldaşına dayaq duran Drakon kimi igid, qadınlarımız şəhid oğlunun döyüş yoldaşlarına "hamınıza qurban olum" deyən Pələngin anası kimi geniş ürəklidir. Pələngin əsir düşmüş erməni qızını silah gücünə öz döyüş yoldaşlarından qoruması bu yöndən daha səciyyəvidir və azərbaycanlı xarakterini açmaq baxımından tək cə A.Abbas yaradıcılığı deyil, genəlliklə bəddii nəsrimizdə ən dramatik, yaddaqalan, böyük təsir gücü və dərin semantik işarələmə funksiyalı səhnələrdən biridir. Oxucunu tok kimi vuran bu epizodu yalnız və yalnız A.Abbas, özü də məhz bu cür yaza bilirdi. Azərbaycanlılara qarşı ağlaşılmaz vəhşiliklər törədən düşmənin qızına qarşı bu mərdanəliyin psixoloji altyapısında türk mentaliteti və islam əxlaqı dayanır. O mentalitet və əxlaq ki, batı bu gün məhz onlara qarşı xaç yürüşü

elan eləyib. A.Abbas bu epizodla Qarabağ sorununa ikili standartlarla yanaşan dünya güclərinə sətiraltı və sətirüstü ittiham oxuyur. "Dolu" başdan sonacan özümüzünkü və özgələrə qarşı ən sərt qınaqlarla doludur və bunun nədəni aydındır. Romanın müəllifi "Ədalət" hüquq qəzetinin Baş redaktoru, söz konusu isə Qarabağ xanlığının siyasi mərkəzi kimi inşa edilən və Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı kimi biçimlənən bir şəhər - qürur mənəbəyimiz Şuşadır. Şuşa əldən getdi nədir?! Və daha pisi - Şuşanı ermənilər aldı nə deməkdir?! Dünya alt-üst olubmu?! Zaman tərsinə dönürmü?! Bu suallar "Dolu"nun hər cümləsi, hər sözünün altını cızır, üstündən keçir, oxucunun başına dolu kimi yağır!

Roman bizi A.Abbasın daha bir uzaq-görənlüyü ilə tanış eləyir. Tamamilə təkləndiyimiz Birinci Qarabağ savaşında türkiyəli qardaşlarımızın harayımıza yetməməsindən giley eləyən müəllifin arzusu üstündən illər keçəndən sonra gervəkləşdi. Birinci Qarabağ savaşında Azərbaycana hərbi dəstək verə bilməyən Özal və Demirel Türkiyəsindən fərqli, sayın Ərdoğan Türkiyəsi İkinci Qarabağ savaşında öz köməyini bizdən əsirmədi. Və yaxın gələcəkdə Türkiyədən Orta Doğuya gedən, bütün türk cümhuriyyətlərini qapsayan Turan Federasyonunun qurulmasıyla sonulanacaq yolda Azərbaycanın mühüm geopolitik və strateji məqamlardan biri olacağına şübhə yoxdur.

"Dolu" romanının da, onun əsasında çəkilən eyniadlı filmin də bir "boşluğu" var - onların hər ikisi sual işarəsiylə bitir və başqa cür də ola bilməzdi. O vaxt Şuşanın taleyi özü sual altındaydı. Yalnız illər keçəndən, qəhrəman Azərbaycan əsgəri qurbanlar verərək Şuşanı alandan sonra bu sual belini dikəldib nidaya çevrildi. Bu zəfərin qazanılmasında "Dolu" romanı müəllifinin də mənəvi payı var və bu həm də Azərbaycan ədəbiyyatının payıdır!

"Çay kənarında bitib susuz qalan ağacların sağlığına" povesti göstərir ki, Qarabağ mövzusu A.Abbasın alın yazısıdır. "Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz" kimi bu povest də qaçqın-köçkün həyatından danışıq, hər ikisinin qəhrəmanı finalda Qarabağa qayıdır - birincisi ölmək, ikincisi yaşamaq üçün! Lakin tək cə "Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz" deyil, həm də "Dolu"dakı nevroz povestdə psixoz, traqizm isə tragikomizmə çevrilir. Povestin qəhrəmanı - k-

lə-kötür, əhli-kef, söyüşçül, bamezə qarmon ifaçısı Şakir nə ölümünü göz önünə alıb təkbaşına Şuşaya gedən Müəllim, nə də Şuşada şəhadətə qovuşmaq istəyən Pələngdir! Lakin Şakirin Bakıda qaçqın kimi keçirdiyə daxili gərginlik, başını qatmaq üçün içkiyə qurşanması, nəhayət, finalda Quzanlığa dönmüşü göstərir ki, hər üç qəhrəmanı birləşdirən bir ana mövzu var - Qarabağ!

Bəs, görəsən, A.Abbasın öncəki qarabağnamələrindəki traqizm son povestdə niyə (traqi)komizmə çevrilir? Çünki Qarabağ sorunu artıq çözülmək üzrə və povest Şuşanın azad edilməsindən sonra yazılıb. Amma biz bu sorunu əvəzi heç nəylə ödənilməyəcək qurbanlar bahasına çözmüş, bu zəfərə ağlaşılmaz faciələrdən keçib gəlmişik. Povestin traqi(komik) ruhunu da məhz bu amillər bəllirleyir - qaysaqlamış yaraların yeri göynəyir!

A.Abbasın qarabağnamələri dalı da, qabağı da kəsən qılınc kimidir - onun heç nəyə yanaşması birmənəli deyil. Amma son povestdə bu yön öncəkilərdən daha qabarıqdır, nədən ki müəllif olaylara zamanca daha uzaqdan baxır. Yazıcının təqdimində azərbaycanlıların hamısı ideal olmadığı kimi, ermənilər də elliklə bunun əksi deyil. Povestin ənənəvi mütəbət qəhrəman şəblonuna əsla uymayan qəhrəmanı Şakir sxematizmdən kənar canlı insandır: az qala Kvazimoda kimi çirkindir, dünyagörüşü məhduddur, içkiyə aludədir, ağzını Allah yoluna qoyub danışıq; bütün bunlarla yanaşı rəhmətdir, düür, qürurludur, özü ehtiyac içində ola-ola son qəpiyini yetim-yesirə verir, haramdan uzaq, cəsərlidir. İkinci Cahhan savaşında həlak olan və Mozdokda basdırılan atasının qəbrini görməsə də, qarabağı ola-ola tar-kaman yerinə qarmonda ifa eləsə də, rus mentalitetindən gələn içki aludəçisi olsa da, onun "man-qutluğu" xalqın tarixi taleyindən doğan və bir nəfərin simasında əks olunan faciə kimi anlaşılır. Şakirin finalda qaçqın həyatına tüpürərk Qarabağa qayıtması milli yaddaşın alt qatdan boy verməsi kimi anlaşılır. Hər insanın bilincaltında doğma yurda qayıdış kodu var, o gec-tez özüne qayıtmalıdır! Süjetin əsasında duran ideya budur!

Amma povestdə əsas qəhrəmanın daha bir görevi də var. Rüşvət, süründürməçilik, mənimsəmə və sair kimi toplumsal sorunlar kənddən çıxıb Bakıya gələn Şakirin "yadpalnetli" baxışında daha kəskin görünür və qəhrəmanın xarakterinə uyğun bamezə rəng alır. Az qala hər

epizodu ilə tragikomik partlayış doğuran povest sarkazmla minalanmış sahəni xatırladır. Lakin bu minalar öldürməz, güldürür, düşündürür, kədərləndirir, ağladır və sonucda yaşamağa səsləyir. Həyat sudan başlayır və "Çay kənarında bitib susuz qalan ağacların sağlığına" ölüm yox, yaşam, savaş yox, dinclik, sağlıq haqqında povestdir!

Povestdə iki obraz - Suren və oğlunun simasında əks olunan erməni məsələsi də özəl açıqlama istəyir. Şakirin ölümündən qurtardığı oğul əsl erməni kimi nankor çıxaraq, azərbaycanlılara qarşı döyüşlərə qatılır. Suren isə "o ermənilərdən deyil" və Ağdamdan qaçmaq üçün öz "Moskviç"ini Şakirə verir. Amma kim deyə bilər ki, bu "xeyrxahlığın" altında erməni məkri dayanmır? Erməninin "Moskviç"ylə bütün Bakını gəzib dolanan Şakir finalda doğma yerlərə qayıdır, sərhəddi keçib, bu "it iyi verən" maşına od vurur. Yazıçı sanki bununla erməni gətirir, maşını da dalınca deyir. Amma istənilən halda Surenin "xeyrxahlığına" müəllif yanaşması suallar doğurur: bu, yazıcının həttə erməniyə qarşı da ədaləti; yoxsa povestin həyata yaxınlığından mı doğur? Məncə, hər ikisindən! Ədalət yazıcının vicdanında, cavabsız suallar isə gerçəkliyin özündədir. Faktı siyasətçi deyil, məhz yazıçı kimi yanaşan A.Abbasın uğuru da vicdan duyğusundan doğan bu obyektivliyindədir.

Povestin diqqəti çəkən daha bir yönü onun rəmzi-simvolik adıdır. Çay bu simvolikada ölkənin axıb gedən zəngin maddi sərvətləri, susuz qalan ağaclar isə insanlarını işarələyir.

Son povestin öncəki əsərlərdən önəmli bir fərqi də məhz ekonomi sorunlarla ilgili üzə çıxır, müəllif sadəcə diş yox, həm də iç politikayla uğraşır. Odissey artıq yurda qayıdıb, odisseyə isə hələ davam eləyir.

A.Abbas öz qarabağnamələrinə görə 2022-ci ildə İ.Əfəndiyev ödülu alıb. O istər bu əsərlər, istərsə də yarım əsrlik yaradıcılığına görə hər cür ödüv və fəxri ada layiqdir. İnanıram ki, fədakarlıq və vətənsəvərlik örnəyi olan ömrünün 70 illik zirvəsində sayın yazıçımızın əməyi dəyərinə qiymətləndiriləcək. Sayğıdəyər yazıçımızı bu əlamətdar yubileyindən dolayı ürəkdən qutlayır, Uca Allahdan ona cənsəğliyi və yeni yaradıcı uğurlar diləyirəm.

"Ədəbiyyat" qəzeti,
18 iyun 2023